

vagy *transumptio* [...] az előzményekhez, ezen belül a költői nyelv előzményeihez s különösen az elődök rettegett és imádott költeményeihez való költői hozzáállás kialakításának totális, végső aktusává válik. Megfelelően kivitelezve ez az álláspont figuratív módon azt az illúziót kelti, hogy az utód nemzóatyái nemzőjévé vált, ami a lehetséges legnagyobb illúzió: az, amit Vico »divinációnak« hívott, s amit mi költői halhatatlanságnak hívhatnánk.» (1994. 72.) Mikszáth stratégiájában azonban 1. az említett trópusok nem kapnak szerepet, helyüket első-

sorban (radikálisan átíró) műfajok töltik be, az eljárás nem figuratív, hanem generatív, 2. az apateremtés nem végkifejlet, hanem alapállapot, a hagyományhoz való viszony történetének utólag megírt előszava és előtörténete, 3. a nemzóatyá nemzése nem illúzió, hanem a (visszaható, újraíró) hagyomány történéseinek valósága.

49. Lásd még Kukorelly Endre: MIKSZÁTH KÁLMÁN SAJNOS. *Beszélő*, 1996. április. 113–114.

Solt Kornél

MIT MOND, AKI BESZÉL?

Ki beszél?

Vagyis: „Ki beszél egy regényben?” Ez az izgalmas kérdés a XIX. század elejétől, de főként Sartre idevágó írásaitól kezdve méltán a regényelmélet központi kérdésévé vált. – Mert vegyük kézbe például A HÁROM TESTŐR egyik magyar változatát, és nyissuk ki a 473. oldalon, majd olvassuk el a következőket:¹

„– És nálad van a bíboros levele? – érdeklődött D'Artagnan.

– Tessék, itt van – szólt Athos.

S az értékes papírost előhúzza zubbonya zsebéből.

D'Artagnan felnyitotta, nem is próbálta leplezni keze remegését, s felolvasta az írást:

Jelen sorok birtokosa parancsom szerint és az állam érdekében tette, amit tett.

1627. december 3.

Richelieu

– Igen – szólt Aramis –, szabályszerű felmentés és felhatalmazás.

– Sztét kell tépni ezt a papírt – mondta D'Artagnan; úgy érezte, tulajdon halálos ítéletét olvasta.” (Csatlós János fordítása.)

Valóban: ki beszél például ott, ahol ez áll a szövegben: „*Jelen sorok birtokosa parancsom szerint és az állam érdekében tette, amit tett?*” – Ki az, aki kimondja ezeket a szavakat?

Talán maga Richelieu? Természetesen nem a francia történelem, hanem „csak” A HÁROM TESTŐR szintén kellően félelmetes „nagy bíborosa”, aki hallatlan energiákat fordít Dumas négy hőséneke megzabolázására. Vagy esetleg D'Artagnan? Hiszen ő olvasta fel az írást (mégpedig úgy, mint a saját halálos ítéletét). De ismét nem a „történelmi” D'Artagnan (nevét az anyai ágról kapta), akinek az apja Bertrand de Batz-Castelmore volt (†1635), hanem a regénybeli D'Artagnan. Vagy talán a DE LA FÈRE GRÓF EMLÉKIRATAI-nak nem létező szerzője? (Dumas az ELŐSZÓ-ban úgy ír erről a memo-

árról, mint „in folio *kéziratról*”, amelyre – csodával határos módon – rábukkant, és amelynek az első részét tárja könyvében az olvasó elé. Ilyen kézirat azonban nincs, az merő fikció.) Vagy esetleg Gatien Courtiliz de Sandras, a D’ARTAGNAN EMLÉKIRATAI című álmemoár (1700) szerzője? Vagy – talán – maga Dumas? – Valóban érdekes kérdés ez, amely méltó lenne Umberto Eco értő elemzésére.

Ez a kérdés: „Ki beszél egy regényben?” – kétségtelenül fontos kérdés.² Nem áll szándékomban kisebbiteni a jelentőségét. Mégis úgy vélem, hogy nem kevésbé fontos nála a regényelméletben ez a kérdés is: „Mit mond, aki beszél?” Bár a regényszemantikusok (így pl. Umberto Eco is) behatóan elemzik ezt a témát is,³ szeretnék róla néhány gondolatot megemlíteni.

D’Artagnan lováról

A lónak, amelyen a gascogne-i nekiindult, hogy bevegye Párizst, sajátos sárga színe volt. Ez kétségtelen tény. D’Artagnan Rocinantéjának volt még számos más kiváló tulajdonsága is. Dumas-tól tudjuk róla például azt, hogy az egy „...béarni mokány lovacska, alig tizenkét-tizenhárom éves... farkának szőre mind egy szálíg kihullott, a lába viszont annál pókosabb...” stb. Ez és sok egyéb is mind igaz róla, de maradjunk most csak annál, hogy sárga volt. Pontosabban (az említett magyar fordításban): „szalmasárga” a 10. oldalon, Rochefort szerint „olyan sárga, mint a kikirics” a 14. oldalon, de „citromsárga” a 23. oldalon, ti. amikor a gascogne-i fölpattant rá, „és további bonyodalmak nélkül a Szent Antal kapun át Párizsba érkezett”,⁴ ahol kilenc frankért túladott rajta, megszegve ezzel apja határozott kívánságát.⁵ „A kupec, aki a... kilenc frankot megadta érte, nem is titkolta D’Artagnan előtt, hogy ezt a csillagászati összeget csupán soha nem látott színéért fizeti.”

Ez volt a ló sajátos színének egyetlen pozitív eredménye. Eleddig D’Artagnan ennek csak a hátrányait tapasztalta. Istenverte sárga lova mosolyra ingerelte a járőkelőket Tarbes-től Meungig. Igaz, hogy csak a fél arcukkal mosolyogtak, amikor D’Artagnan a kardjához kapott (és ezt gyakran és gyorsan megcselekedte). Mert ilyenkor a D’Artagnan felé eső orcájukra halálos komolyság fagyott rá. Mosolyogni csak a másik fél arcukkal mertek. – Nem is szólok más, a ló sajátos sárga színe okozta kellemetlenségről, így D’Artagnan „affér”-járól Rochefort-ral Meungben.

Ezek szerint D’Artagnan lovának sárga színe tény, méghozzá kemény tény („hard fact”). Az, mert ezt mondta Dumas.

Lector in fabula

Ez a helyzet annak ellenére, hogy nincs olvasat olvasó nélkül. Az olvasó együttműködése nélkül még D’Artagnan lovának sárga színe sem alakul ki a mű egy-egy olvasatában. A regény szövege (akár a magyar fordításé, akár az eredetié) nem képes arra, hogy – kilótt nyilként – pontosan telibe találjon a színskálán egy egyetlen sárga színárnyalatot.⁶ A „szalmasárga”, a „kikirics színű” és a „citromsárga” széles játékeret engedélyez az olvasó képzelete számára a szöveg értelmezése során. Széles nyalábban helyezkednek el a vonatkozó szöveg lehetséges jó értelmezései. Azt azonban már biztosan nem engedi meg a szöveg, hogy az olvasó mint szép barna pej lovat vagy mint almásderest képzelje el D’Artagnan Rocinantéját.

Ezért, bár a gascogne-i lovának sárga színében (illetve a szövegben) van valami „ködös remegés” (*opacity*), hiányzanak belőle az éles határok (*penumbral zone*), az adott esetben mégis ténnyel állunk szemben, megközelítően olyan kemény ténnyel, mint amelyet Dickens közöl velünk a KARÁCSONYI ÉNEK elején: „Marley meghalt...”⁷

Ebben az esetben az olvasó nincs is nehéz helyzetben. Regényolvasás közben – általában – ennél sokszorososan nehezebb föladatokat kell megoldani, és, többnyire, meg is oldja azokat. Például – sikeresen együttműködve Thomas Mann-nal – látja Behrens tanácsos kékre hevült orcáját,⁸ hallja, amint Clawdia mögött megint becsapódott az üvegajtó („*Hát persze, egy nőszemély!*”), és ő is bosszúsán összerezzon úgy, mint Hans Castorp. És látja, hallja, sőt szagolja mindazt, ami látható, hallható és szagolható, amikor Hansörg Martin egyik novellájában, AZ ARANYSZÍNŰ CSIZMÁ-ban ezt olvassa a bohóc színrelépésekor a cirkuszban: „*Komikus, megtorpanó lépéssel állok meg a kivilágított körben. A fényszórók csóvái mögött inkább csak sejtem, semmint látom az embertömeget. Fűrészpor, lóveríték... Ó, ez a szag, meg a fényszórók átforrósodott fémburáinak a szaga, és a tömeg le- és felfelé áradó, várakozó moraja...*”⁹

Íme a cirkusz porondja, illetve maga a cirkusz úgy, ahogyan azt a cirkusz bohóca – a porond közepén állva – látja (a sötétben ülő közönséget a körben fölmagasodó széksorokban inkább csak sejti), és hallja, és... szagolja. A „*lector in fabula*” ugyanezt teszi vele együtt. Az olvasó is benne van ebben az álomszerű, különös világban. Látja a fényszórók éles sugárcskéit, a megvilágított bűvös kört a közepén, a homályba vesző nézőteret. Hallja a nézők morajlását. Érti a fűrészpor, a lóveríték és a fényszórók átforrósodott buráinak a szagát...

De persze a „mintaolvasó” (sőt az átlagolvasó) ennél sokkal nehezebb föladatokat is játszva megold. Maga elé tudja képzelni például Dunyát (Avdotya Romanovná) megközelítően úgy, ahogyan ezt a kettős (belső és külső) szépségtől oly ragyogó nőalakot Dosztojevskij megformálta a BŰN ÉS BŰNHŐDÉS-ben. És, ami még több ennél, meg tudja érteni ennek a műnek vagy bármely más remekműnek az alapvető mondanivalóját.

Harmónia és diszharmónia

A fő szabály bizonyára az, hogy összhang van a regény szövege és a szövegben leírt tényei, a regény világa között. Úgy tűnik: szöveg és tények egy csónakban eveznek, ami annál is természetesebbnek látszik, mert a regény tényeit a regény szövege hozta létre. E tekintetben azonban nem áll fenn valamilyen *praestabilita harmonia*, amikor nem írói tévedésre, szöveghibára gondolok, hanem arra az egészen természetes, hétköznapi és – valójában teljesen hibátlan esetre, amikor egy regény szövege nem úgy mondja el azt, amit mond, *ahogyan* ezt maga a szöveg közli, hanem *másképpen*.

Mínthogy írásomban kitüntetett szerepet szántam Dumas remekének, ezért hadd említsek példát erre a jelenségre éppen ebből a regényből.

D’Artagnan gascogne-i kiejtésére gondolok, amely annyira tetszett Athosnak („*Szeretem, ahogy beszél... olyan kedves a tájszólása*”, 102. o.), és amely fölöttébb bosszantotta a bíborost (aki egyszer tíz lépésről fölismerte hangjában „*a gascogne-i zamatot*”, 517. o.). Ez a sajátos dialektus – természetesen – nincs jelen a mű magyar (vagy bármely) fordításában. Ez nagyon érthető. De nincs jelen (szerencsére) az eredeti francia szövegben sem (az ellenkező megoldással Dumas kétségbe ejtette volna francia olvasóit is). A „felszint” tekintve D’Artagnan a regényfolyam elejétől kezdve egészen a haláláig XIX. századi irdalmi francia nyelven beszél. De a „valóságban”, a „mélyben” kizárólag gascogne-i tájnyelven beszél. Ezt akár az eredeti műnek, akár egy fordításának az olvasója zokszónélkül tudomásul veszi, és „ár ellenében úszva” (a szöveget a szöveg ellenében olvasva) „olybá veszi”, hogy D’Artagnan végig gascogne-i tájnyelven beszél. Teszi ezt függetlenül attól, hogy az esetek nagy többségében fogalma sincs arról, hogy milyen is a gascogne-i dialektus.¹⁰

„Vegyük olybá, mintha...”

Az imént szoltam az „olybávevésről”. Ez lényeges eleme a regényolvasásnak.

Emléksünk: Tom és Huck Finn előkészítik Jim szökését a HUCKLEBERRY FINN KALANDJAI-ban. Egész éjjel ástak. A kezük kisebesedett. Utána hazalopakodnak. Huck nyugodtan fölmege a lépcsőn emeleti szobájukba. De Tomnak elvei vannak: a villámhárítón akar fölmászni. Ám kisebesedett kezével ez nem megy. Kétszer is visszaesik. Másodsorra majdnem szétloccsan a koponyája. Huck Finn mindezt az emeleti ablakból nézi. Tom tanácstalanul megkérdi tőle, mit tegyen. Huck Finn tanácsa így hangzik: *„Jöjj föl a garádicson, és vedd olybá, hogy a ménkűfogón jöttél föl.”* Tom így is tesz, és – nem egy esetben – ezt teszi minden tisztességes regényolvasó is.

Gondolok például a HÚSZ ÉV MŰLVA ama jelenetére, ahol – Condé herceg parancsára – Raoul egy foglyot hallgat ki spanyolul, ami így hangzik Jékely Zoltán fordításában: *„Őfensége azt kérdezteti, miféle nemzetbeli – fordult hozzá az ifjú [ti. Raoul] a legszebb kasztíliai spanyolsággal.”* (I. 326. o.)¹¹

A helyzet paradox. A szöveg ékesen cáfolja (cáfolni próbálja), hogy Raoul itt éppen spanyolul beszél. Mégis minden értő olvasó „az ár ellen úszik”, és tudomásul veszi, hogy itt Raoul valóban spanyolul beszél, méghozzá a legszebb kasztíliai spanyolsággal.¹²

Az olvasó tehát fölmege a garádicson, és olybá veszi, hogy a ménkűfogón mászott föl. És jól teszi, hogy így jár el.

Egy fantomszöveg

„Olybá venni” valamit, ami kiáltóan nem „olyan”, talán ott a legkönnyebb, ahol az író – szándékosan – kísérletet sem tesz a színlelésre. Amikor erre példát keresek, Hemingway oly feszült légkörű novellájának, A FEHÉR, ELEFÁNT FORMÁJÚ HEGYEK-nek egyik részlete jut az eszembe, amely – Ottlik Géza fordításában – így hangzik:¹³

„Az asszony kijött a függöny mögül, és letett eléjük két pohár sört a nedves nemezlapokra.

– Öt perc múlva itt a vonat – mondta.

– Mit mondott? – kérdezte a lány.

– Azt mondja, öt perc múlva itt a vonat.” (135. o.)

Emlékezzünk vissza erre a jelenetre! A lány és az amerikai fiatalember a vasútállomás ivója előtt ül egy asztalnál – valahol az Ebro völgyében. Várják a barcelonai expresszt. A távolból odalátszanak a *„fehér, elefánt formájú hegyek”*. – A szövegben kétszer hangzik el ez a mondat: *„Öt perc múlva itt a vonat.”* Hemingway (Ottlik Géza) egy szót sem ejt a narrációban arról, hogy ez a mondat első előfordulásában spanyolul hangzik el, a másodikban angolul. A spanyol nő dikciójának a szövege ékesen cáfolni igyekszik azt, hogy ez a mondat spanyol volna. De az olvasó ebben a situációban – helyesen – nem hisz a szemének (és a fülének), hanem spanyol szövegnek tekinti azt, ami valóban az is volt. Az írók nagy mágusok! Hipnotizőrök! Az olvasó készséggel elfogadja a regényolvasás – általuk kínált – játékszabályait.

Egy regény fantáziavilága gyakran föllázad a szöveg ellen, és cáfolni igyekszik azt. Valójában nem meglepő, hogy egy ilyen csetepatéből – többnyire – a regény világa kerül ki győztesen. Az ábrázolt világ erősebb, mint a szöveg, amely megteremtette. Ez is bizonyítja, hogy a regényekben az alapvető kategória a „dolog” (személy, esemény stb.), amelyet a szó jelent, és nem maga a szó. Ez persze ma már nagyon triviális megállapítás például Umberto Eco (*„Rem tene, verba sequentur”*) és eszmetársai korában. Valóban csak kiragadott hivatkozás az, ha utalok például Marvin Mudrickra, aki ezt

írja: „*A regényprózában nem a szó az egység, mint a költészetben, hanem az esemény.*”¹⁴ Egy „esemény” pedig (még egy képzeletbeli esemény is) nem szó, főként nem betű, hanem valamilyen *ontikus entitás*.

Amint ismeretes, Umberto Eco szerint a regényírás kozmológiai tett. Ez valóban így van, de – nézetem szerint – egy regény lefordítása is kozmológiai tett. A fordításban egy világot kell megőrizni, újraalkotni. Nem szavakat kell átvinni más szavakba, hanem egy – az író által már megalkotott – világot kell egy másik nyelv más szavaival újra megalkotni. Világot kell világba átvinni.

Egy dobogó, fekete hadimén

Egy regény szövege (pl. a narrációé, vagy – benne – egy dikcióé) számos információt közöl az olvasóval, jelent valamit. Elvileg (írói műhiba nélkül) nem történhet baj, ha a szöveg nem nyelvi jelenségekről (például nem valamilyen, magában a regényben olvasható szövegről) szól, hanem nyelven kívüli tényekről. Ilyenkor (műhiba nélkül) nem lehetséges ellentmondás regényszöveg és regénybeli tény között.

Nagyon kicsi a valószínűsége például annak, hogy valamilyen más tény cáfolni tudná azt a regénybeli tényt, hogy D’Artagnan Rocinantéjának sárga színe volt. Nem sok esélyt adok annak, hogy miközben szemem végigfut Dumas művének a kezdő oldalakon lévő sorain, D’Artagnan lova – mélységesen megbántódva amiatt, hogy gazdája (apja határozott kívánsága ellenére: „...szeressed... *ne add el soha...*” stb. stb.) a Szent Antal kapunál elkótyavetyélte őt egy kupecnek, méghozzá potom kilenc frankért – nos, emiatt joggal megbántódva, kitépi magát a kupec kezéből, és mint koromfekete hadimén elővágtat a kezemben tartott könyv lapjai közül, majd – miközben, hátrafordulva, tártott szájjal utánameredek – nyihogva áttöri a szobám falát, és vágatva világgá megy, közben (úgy mellékesen) *ad oculos* demonstrálva, hogy ő nem sárga, hanem fekete.

Ilyen cáfolatra nem kerülhet sor, de amikor a szöveg szövegről szól, akkor a cáfolatra, illetve a kísérletére (már eddig is láttuk) megvan a lehetőség. Ismét szeretnék erre, a kínálózó példák tömegéből, rögtön egy nagyon egyszerűt bemutatni:

Soames dadogott

Pontosabban: ez itt a kérdés: dadogott-e Soames? Dadogott-e, amikor – tönkrement házasságuk romjain – immár sokadszor faggatja Irene-t, hogy tulajdonképpen mi is a véleménye egy feleség kötelességeiről? Hadd idézzek egy rövidke részletet ebből a kínos dialógusból (A FORSYTE-SAGÁ-ból) Szobotka Tibor fordításában:¹⁵ Soames Irene-hez:

„– *Voltaképpen nem is tudom, mi a véleményed a feleség kötelességeiről. Ezt még nem közölted velem.*

Erre nem várt választ, de kapott.

– *Megpróbáltam a kedvedre tenni. Nem az én hibám, hogy a szívemet nem tudtam beleadni.*

– *Hát akkor kinek a hibája? – kérdezte Soames, s fürkészve nézte Irene-t.*

– *Mielőtt összeházasodtunk, megígérted, hogy elengedsz, ha a házasságunk nem sikerül. Úgy érzed, sikerült?*

Soames a homlokát ráncolta.

– *Hogy sikerült-e? – ismételte zavartan. – Sikerült volna, ha hajlandó volnál megfelelően viselkedni.*” (I. 203. o.)

Szobotka Tibor tehát (máris jelezni szeretném: nagyon helyesen) azt közli az olvasóval az idézet utolsó két mondatában, hogy Soames zavartan *megismételte* Irene vég-

szavát: „sikerült?”. Ez így – nyelvileg is, „ontikusan” is – kifogástalan megoldás. Nincs ellentmondás a nyelvi információ tartalma és formája, a leírt és a közölt nyelvi jelenség között. Általában úgy vélem, hogy a regényfordító akkor jár el helyesen, ha fordít és nem ferdit (az ellenkező esetben: „*traduttore – traditore*”). De ebben az esetben Szobotka Tiborral értek egyet, aki ezen a csekélyke ponton kijavította Galsworthyt, mert az angol szövegben Galsworthy a narrációban azt közli az olvasóval, hogy Soames *dadogott*, Soames dikciójában viszont nem mutatta meg „*in natura*” Soames dadogását. Ellenkezőleg: Soames maga egyenesen cáfolja ezt a közlést, mert Soames a textusában nem dadog (bár ezt könnyen megtehetné). Az eredeti szövegben ez áll:¹⁶

„*Soames frowned.*

»*Success*«, *he stammered – »it would be a success if you behaved yourself properly!«* (245. o.)

„*Stammered*” = „*dadogott*”, ám Soames dikciójában nem hajlandó dadogni, tudniillik az eredeti angol szövegben. Galsworthy eposzának például egyik német és egyik orosz fordítója megőrizte a narráció fordításában a „*dadogást*” („*stotterte*”, „*zapinajasz*”),¹⁷ fönntartva ezáltal az eredeti ellentmondást szöveg és tények között (feltehetően: nem vették azt észre), pontosan követve a regényfordítók alaptörvényét: „Ne többet! Ne kevesebbet! Ne mást!” Szobotka Tibor azonban észrevette az angol szöveg és a tények közötti ellentmondást, és azt – a már említett módon – megszüntette. A „*dadogásból*” „*isméltés*” lett, méghozzá „*zavart*” *isméltés*. Az, hogy Soames *zavart* volt (bizonyára az volt), nagyon hihető az adott szituációban, és az is, hogy zavara abban nyilvánult meg, hogy – fölöslegesen – mintegy megismételte Irene korábbi szavait: „*Úgy érzed, sikerült?*” – „*Hogy sikerült-e?*” Stb. A fordítói szándék tehát jó, a fordítói vétség (ha van ilyen): bocsánatos vétség, és nem valamilyen fordítói bűn. A szándék jó, és az eredmény is az. Ám ismeretes, hogy a pokolba vezető út jó szándékokkal van kikövezeve, és ez vonatkozik a regényfordítókra is. Az esetek jelentős részében nem valamilyen fordítói tévedés, hanem a jó szándék, a jobbítás óhaja vezet számos önkényes változtatáshoz egy-egy regényfordításban. Sajnálatos továbbá az is, hogy gyakran igaznak tűnnek a Molière-nek tulajdonított szavak: „*Egy fordítás olyan, mint egy nő. Ha szép, nem hűséges. Ha hűséges, nem szép.*”

Mindenesetre Soames – a dadogása tekintetében – a siker reményében kísérel meg azt, hogy angol dikciója szövegével (az eredeti műben) megcáfolja szülőatyját, magát Galsworthyt, illetve az ő narrációját. De Soames semmiképpen sem tudná megcáfolni Galsworthyt a homlokráncolás tekintetében. Ezt csak úgy tehetné, ha kilépne a szövegből, és megmutatná az olvasónak, hogy íme, az ő homloka sima, ő bizony nem ráncolja a homlokát. Ez azonban nem megy, ahogyan D’Artagnan sem tud bosszúsan kiszólni a regényből: „Monsieur Dumas téved, jócskán elmúltam 20 éves!” Holott ezt joggal megtehetné, amikor a francia eredetiben (és legtöbb fordításában) a könyv végén azt olvassa önmagáról, hogy ő alig húszéves. Dumas kronológiája valóban hibás. D’Artagnan nem lehet húszéves A HÁROM TESTŐR végén. Az angol kritikai kiadás meg is jegyzi, hogy – Dumas szerint – D’Artagnan, úgy látszik, „*megáldatott az örök ifjúság adományával*” („*is blessed with eternal youth*”).¹⁸ Ám ennek a kiadásnak a fordítója, William Barrow, hűen az eredetihez, így tesz említést D’Artagnan koráról: „*...a youth, of barely twenty years of age*”. (600. o.) Viszont Csatlós János – ismerve a dolgok való állását – ugyanezen a helyen ezt írja erről: „*...hiszen még alig huszonegy éves...*” (651. o.)

Ez a kérdés tehát: „Mit mond egy regényben az, aki beszél?” – változatlanul élő.

„Vajon valóban pontosan azt mondja-e az, aki beszél, amit éppen mond? Vagy – talán – valami mást?”

Nem ritka eset, hogy ellentmondás lép föl egy regény szövege és a regény való világának a tényei között. Ennek a figyelmes olvasó issza meg a levét. Ha föl akarja oldani az ellentmondást, választania kell a szöveg (a leírás) és az *ad oculos* demonstrált tények között. Például a THE FORSYTE SAGA olvasója, ha észreveszi a már említett ellentmondást, eltöprenghet azon: kinek is higgyen inkább? Talán Galsworthynak (narrációja szövegének)? Ebben az esetben Soames dadogott. Vagy talán magának Soamesnak (dikciója szövegének)? Ebben az esetben Soames nem dadogott (de zavart volt, kétségtelenül zavart volt).

Jegyzetek

1. Alexandre Dumas: A HÁROM TESTŐR. Fordította Csatlós János. Európa, 1989. – Az idézetek a továbbiakban is ebből a fordításból valók.

2. Nem ok nélkül foglalkozik vele a kortárs regényszemantikusok egész sora (például Vladimir Nabokov, David Lodge, Umberto Eco).

3. Például Umberto Eco: HAT SÉTA A FIKCIÓ ERDEJÉBEN. Fordította Schéry András és Gy. Horváth László. Európa, 1995.

4. Eléggé különös, hogy D'Artagnan a város keleti oldalán lévő Szent Antal kapun keresztül lépett be Párizsba, holott a nyugat felől érkezők – szokás szerint – vagy a Szent Mihály, vagy a Szent Jakab kapun haladtak át. (Lásd erről a mű angol kritikai kiadásának vonatkozó jegyzetét. Alexandre Dumas: THE THREE MUSKETEERS. Oxford University Press, Oxford, 1991. 614. o. – A fordító: William Barrow.)

5. „– *Fiam – szólt hozzá nemes gascogne-i atyja... –, fiam, ez a ló atyád házában jött a világra, immáron tizenhárom esztendeje; itt is élt azóta; már csak ezért is szeressed. Ne add el soha, várd meg, amíg békeségben, tisztességben elviszi a vénség: ha csatába indulsz vele, kíméld; régi cseléd ez.*” (I. m. 10–11. o.)

6. A sárga szín terjedelmének a határai bizonyára kétségesek, és függenek az adott kulturális háttértől. De talán kevésbé kétségesek, mint a kék színé, amelyről Umberto Eco írja már említett könyvében, hogy „...a régi görög és római kultúrában a zöld és a kék között máshol húzódott a határ, mint a mi kultúránkban”. (123. o.)

7. „*Marley meghalt, hogy ezen kezdjem. Erre nézve nem lehet semmiféle kétség...*” – így kezdi Dickens

Scrooge kísértettörténetét. Majd: „*Az öreg Marley halott volt, akár az ajtószeg.*” (Charles Dickens: KARÁCSONYI ÉNEK. Fordította Benedek Marcell. Magyar Helikon, 1976. 9. o.)

8. „*Feje, arca (kékre hevült orcájával, tömpe orrával, könnyes, kék szemével, féloldalt felhúzott bajszkájával) feltűnő kicsinynek tetszett...*” (Thomas Mann: A VARÁZSHEGY. Fordította Szöllősy Klára. Európa, 1981. I. kötet, 340. o.) – Ilyennek kell elképzelni Behrens tanácsost az olvasás során, és ilyenek is képzeli őt nemcsak a „*mintaolvásó*” (Eco), hanem a legtöbb átlagolvasó is.

9. *Rakéta Regényújság*, 1985. 51. szám, 6. o.

10. Amikor elkezdjük olvasni A HÁROM TESTŐR-ben D'Artagnan apjának fiához intézett búcsúszavait: „– *Fiam – szólt hozzá nemes gascogne-i atyja abban a szintiszta béarni tájszólásban, amelyről IV. Henrik soha életében nem bírt megszokni –, fiam, ez a ló atyád házában jött a világra...*” stb. (10–11. o.), zokszó nélkül tudomásul vesszük, hogy amit itt irodalmi magyar nyelven olvasunk, az a „valóságban” szintiszta béarni tájszólásban hangzik el. Illő módon komolyan vesszük a regényolvasás íratlan játékszabályait, és nem töprengünk azon, hogy a helyzet paradox. Persze egy hajszállal sem paradoxabb, mint az eredeti francia szöveg esetében.

11. Alexandre Dumas: HÚSZ ÉV MÚLVA. Fordította Jékely Zoltán. Kriterion, Bukarest, 1987.

12. Valójában egy fokkal sem kevésbé fonák a helyzet az eredeti francia szövegben, amelyben ez olvasható arról, miként hallgatja ki Raoul a foglyot: „– *Monseigneur vous a fait deman-*

der de quelle nation vous êtes, dit le jeune homme dans le plus pur castillan.” (Alexandre Dumas: VINGT ANS APRÈS, I–III. Louis Conard, Paris, 1925.)

13. In: Ernest Hemingway: VALAMI VÉGET ÉR. – THE END OF SOMETHING. Kétnyelvű kiadás. Európa, 1987.

14. Marvin Mudrick: CHARACTER AND EVENT IN FICTION. *Yale Review*, L. (1960.) 205–206. o.

15. Európa, 1960.

16. John Galsworthy: THE FORSYTE SAGA. William Heinemann, London, 1926.

17. John Galsworthy: DIE FORSYTE SAGA. Übersetzer: Luise Wolf–Leon Schalit. Deutsche Buchgemeinschaft, Berlin, 1925. I. 262. o. – Dzsón Golszuorszi: SZAGA O FORSZAJTACH. Perevod: Volsinoj. Goszudarsztv. Izd. Khudozs. Lityeraturi, Moszkva, 1951. I. 168. o.

18. I. m. 662. o. (Jegyzet a 600. oldalhoz.)

Gángó Gábor

EÖTVÖS JÓZSEF AZ EMIGRÁCIÓBAN, 1848–1850 (II)

Az élettörténet

Minden erőfeszítés és minden részeredmény ellenére: az irodalom megállapítását, miszerint „Eötvös József életútjának [...] legkevésbé ismert periódusát alkotják a müncheni emigrációban töltött évek” (Deák Á., 1996:119.), az itt leírtak sem tudják alapvetően módosítani. Tudvalevőleg 1848. szeptember 29-én indult útnak sógorával, Trefort Ágostonnal, jóllehet a távozás gondolatával már korábban foglalkozott. Erre enged következtetni, hogy szeptember elején útlevelet kért Pulszky Ferentctől, aki akkoriban államtitkárként szolgált a király személye körüli minisztériumban (Pulszky, 1884:I. 338–9.), gróf Cziráky Jánoshoz írott 1849. január 31-i levelében pedig maga is távozása hosszasan érlelődő szándékára utal: „Az okokat, melyekért hazámat elhagyám, esmered. Néhány nappal mielőtt elmennék – ha nem csalódom, a Kaszinó erkélyén szóltunk egymással a közdolgok állásáról, s én közöltem szándékomat, hogy azon esetre, ha ügyeinket a legalitás ösvényére visszavezethetni reményünk többé nem lehet, a hazát, melyben becsületes működésre helyet többé nem találok, inkább elhagyom, mint hogy olyan eljárásban részt vegyek, mely a nemzetet csak vesztéhez vezetheti” (Eötvös, 1976:211–2.). A terv a baráti körben nem volt titok: Trefort szeptember közepén üzeni felesége révén Eötvösöknek, hogy „hagyjanak fel az eltávozás gondolatával”.²⁰ Sőt tudvalevőleg 1848. szeptember 9-én „feltételesen” le is mondott, miután Szemere Bertalan belügyminiszter Vácról Pestre rendelte Ivánka Imre őrnagyot egy zászlóaljjal. Urbán Aladár idézi Ivánka emlékiratait, aki valószínűleg Eötvösre és Klauzál Gáborra utalva írja, hogy „fájdalom, ezen bejöveteleünk, fokozván az akkori nap eseményeinek hatását, két kitűnő hazánkfiának lelki állapotát deprimálta”.²¹

A végleges döntés kiváltó oka gróf Lamberg Ferenc Magyarországra kinevezett teljhatalmú katonai főparancsnok szeptember 28-i meggyilkolása volt.²² Trefort is így emlékezik meg e sorsdöntő napról egy évvel később: „Holnap [...] van az évfordulója a végtelen eseménynek, amely bennünket külföldre űzött.”²³